

tartalmára. Inkább csak a számunkra leg-
 érdekesebbnek tűnő fejezetcímeket válasz-
 tattuk ki, s néhány mondatban kommentál-
 tuk őket. Célunk az volt, hogy felhívjuk az
 irodalomtörténész figyelmét erre a további
 kutatásokhoz már nélkülözhetetlen kézi-
 könyvre. De nem csak tájékozódásra alkalmas
 ez a mű. Szabolcsi Miklós oly bőkezűen pa-
 zarolja szinte minden fejezetében gondolat-
 ébresztő ötleteit, hogy nem csodálnánk, ha
 több disszertáció születne anyagából. De ta-
 lán a szerző is megajándékoz bennünket egy
 második bővített kiadással? Nagyon fontos
 volna ez legalábbis két szempontból. Az elem-
 zések még teljesebbé válhatnának, az elő-
 adás összefüggőbbé, s a terjedelem növelése
 számos utalást feloldana. De ha erre nem is
 volna lehetőség, egy második kiadásban fel-
 tétlenül el kellene tüntetni azokat a szerkesz-
 tési hibákat, amelyek az egyébként nagyon
 szép kiállítású és gazdagon illusztrált kötet
 élvezetét és használatát néha bosszantó mó-
 don megzavarják. Az olvasónak az a benyo-
 mása, mintha a szerkesztő csak azzal törő-
 dött volna, hogy az első impresszió legyen
 jó: a tetszetős, izléses külső, a világos tipog-
 ráfia, a technikai szempontból sikerült repro-
 dukciók vonzóvá teszik a könyvet. Ugyan-
 akkor egy zömében művészettörténeti anyag-
 gal dolgozó munkánál feltétlenül szükséges,
 hogy az olvasó azonnal megtalálja az elem-
 zéshez tartozó illusztrációt. Ez pedig a leg-
 nagyobb nehézségekre ütközik. A szövegben
 hiányzik az utalás a képekre és viszont. Nincs

sem név-, sem tárgymutató. A képanyag ki-
 választása, sorrendje és aláírása következet-
 len és ötletszerű. Művészeti jellegű műben
 közölni kell minden részletesen elemzett mű
 reprodukcióját. Elhagyására nem lehet in-
 dok, hogy közismert, mint az nem egy eset-
 ben előfordul. Különösen nem, ha a kép-
 anyagban olyan művek is szerepelnek szép
 számmal, amelyekre éppen csak utalás tör-
 ténik a szövegben.

A képanyag sorrendje semmilyen szabály-
 hoz nem alkalmazkodik. Nem követi a tár-
 gyalás rendjét, de az időrendet sem. Külön
 zavart okoz, s nyomdatechnikai indokok
 ellenére sem fogadható el, hogy a képszer-
 kesztő a színes reprodukciókat — ugyancsak
 ötletszerű válogatásban — külön csoportosi-
 totta. A képek aláírása csak nagyon ritka
 esetben teljes (a festő neve, születésének és
 halálának éve, a mű címe, keletkezésének
 helye, lelőhelye). A dátumok és a lelőhely
 legtöbbször hiányzik (ez nem is volna nagy
 baj, ha következetesen így történe). Két
 képnél teljesen hiányzik az aláírás. A képek
 címe sokszor bizonytalan és változhat a kü-
 lönböző művészettörténeti művekben, de az
 már nem engedhető meg, hogy ugyanazon
 könyvben egy mű két címváltozatban szere-
 peljen, másképp a szövegrezben és másképp
 a képaláírásban, mert ilyen is előfordul. A mun-
 ka is és az olvasó is sokkal gondosabb szer-
 kesztési munkát érdemelt volna meg.

Bene Ed^e

ANDREW KERÉK: HUNGARIAN METRICS: SOME LINGUISTIC ASPECTS OF IAMBIC VERSE

Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Volume 117. Bloomington—
 The Hague. 1971. 186 l.

Hazai viszonylatban is ritka jelenség:
 széles körű tájékozottságon alapuló, új szem-
 pontokat felvető, eredeti, modern szemléletű,
 önálló könyv a magyar verstán témaköréből.
 Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a kötet
 angol nyelven — tehát a nem magyar kutató-
 tóknak is hozzáférhető forrásmunkát kínál-
 va — látott napvilágot, akkor már mindössze
 két hozzá hasonló kiadványra hivatkozhat-
 unk: Lotz János magyar metrikájára (*Hun-
 garian Meter. Stockholm 1952*) és Rákos
 Péter könyvére (*Rhythm and Metre in Hun-
 garian Verse. Prága 1966; ismertetését l.
 ItK. 1968. 1.*).

A szerzőt — Sebők Tamásnak, a jelkőz-
 léselemélet világhírű kutatójának egyik köz-
 vetlen munkatársát — 1972-ben, Szegeden
 ismerhettük meg a magyar nyelvészek II.
 nemzetközi kongresszusán. Ott elhangzott
 rövid előadása (*Generatív verselmélet és a ma-
 gyar időmértékes vers. L. Jelentés és stilisz-*

tika. 1974. 273—280.) méltán keltett érdek-
 lődést a verselméleti nézeteit bővebben ki-
 fejtő korábbi munkája iránt. *Magyar metri-
 kájában* — a kötet alcímének megfelelően
 — nem ad teljes áttekintést a magyar verse-
 lés törvényeiről, hanem — szokatlan módon
 — egy részletprobléma tüzetes vizsgálatának
 szenteli teljes tanulmányát. Kitérő célja:
 „a hagyományos magyar jambusvers nyelvi
 alapjainak feltárása”. Vizsgálati anyaga
 (melyet a Függelék fonetikai átírásban és
 angol nyersfordításban is tartalmaz): 589
 jambusi verssor Petőfi 18 különböző versé-
 ből. Tudományos szemléletének előzményei-
 ről, módszerének lényegéről már a kötetet
 záró 81 tétel címjegyzék is árulkodik: a leg-
 frissebb hazai szakirodalmat szinte hiányta-
 lanul felölelő verstani bibliográfiához (mely-
 nek egyetlen apró hibája Hegedűs Lajos és
 Hegedűs Géza téves azonosítása) elsősorban
 angol verselméleti és nyelvészeti — főleg

transzformációs és generatív nyelvészeti — munkák csatlakoznak. (Közülük is kétfőnek a hatása érvényesül a legerősebben: Halle & Keyser: *Chaucer and the study of prosody. College English* 28. 1966; valamint Chomsky & Halle: *The sound pattern of English. New York* 1968.)

Szerzőnk — Horváth János nézeteivel vitázva — ugyanarra az álláspontra helyezkedik, mint lényegében Németh László, Vargyas Lajos, Szabédi László és mások is: hogy ti. „a nyelvhasználatnak ugyanazok a ritmikai elvei érvényesülnek a versben, mint a köznapi beszédben” (65.), s a verselméletnek „fel kell tárnia az összefüggést a verselés rendezőelve, valamint a köznyelvi mondatokban jelentkező ritmikai tulajdonságok és lehetőségek között” (3.). Az említett kutatók azonban elsősorban belső kialakulású *nemzeti* formáinkkal foglalkoztak, és ha egyáltalán kitérnek — különböző módon és mértékben — „jövénnyformáink” vizsgálatára és értékelésére (ezen belül a jambus „elmagyarosodásának” kérdésére is), többnyire úgy, hogy erősebben kiemelik a meghonosodott jövevény megőrzött idegenségét, mint megszerzett magyarságát. (Néhány emlékeztető adat Vargyas Lajos könyvének tudománytörténeti áttekintéséből: Négyesy 1892, Ignotus 1906, Sik Sándor 1910 és 1918, Németh László 1940, Vargyas 1952. *L. Magyar vers — magyar nyelv, 1966. 164.!*) Kerék András munkájának talán legnagyobb érdeme: a magyar jambus létét, gyakoriságát, népszerűségét tényként elfogadva nem „érzelmi” alapon nyúl a témához, hanem a tudomány higgadt tárgyyszerűségével, de ugyanakkor törvénykereső, termékeny kíváncsiságával. Elméletének „archimédeszi pontja”, meglepő újdonsága „a jambusi mérték hangsúly-központú értelmezése”, melynek nyomán „a versritmust és a köznapi beszéd ritmusát úgy tekinthetjük, mint a nyelvben adott prozódiai sajátosságok egyazon csoportjának kétféle megnyilvánulását” (6.). Ez a hangsúly-központú megközelítés nem kérdőjelezi meg a magyar jambusvers hagyományos formáinak alapvetően időmértékes jellegét: a költők ugyanis valóban, tudatosan törekedtek az időmértékes külföldi minták követésére. (Természetesen nem a közvetlen, tudvalevően *hangsúlyos* alapelvű és angol előzmények, hanem a már korábban meghonosított antik versmértékek szabályai szerint.) A verstörténet során azonban a hangsúly szerepe egyre nyilvánvalóbbá lett a jövevényformákban is: „amint a merev időmértékes mintát hozzáigazították a nyelv adott prozódiai eszközeihez és lehetőségeihez, az így nyert metrikus forma máris *kettős rendezőelvhez* igazodott, ti. a szótaghosszúsághoz és/vagy a hangsúlyhoz” (5.).

Az eddigi leírások — szerzőnk szerint —

e verstípus két rendezőelve közül csak az egyiket, a mennyiségi alapot vették figyelembe, azt ti., melyet a magyar nyelvtani rendszer egészéhez viszonyítva nem lehet meghatározni. (A szótaghosszúság nyelvi szerepe ugyanis alig terjed túl beszédünk hangtani szintjén.) Kerék elemzése viszont épp abból indul ki, hogy a hangsúly előfordulását — a hosszú és rövid szótagokéval ellentétben — az értelmes beszéd *nyelvi* törvényei szabályozzák, a nyelv hangsúlyrendje tehát a verstől független, nyelvtanfüggésű (grammar-related) jelenség, és így szoros kapcsolatban áll a beszélő nyelvhasználati képességével (linguistic competence). Más kérdés, hogy mit követel meg a nyelvünkön kívüli eredetű, zeneileg meghatározott időmértékes képlet, és megint más, hogy egy adott nyelv rendelkezésünkre álló eszközeivel hogyan töltjük ki, hogyan valósítjuk meg ezt a képletet. Szerzőnk megfigyelései szerint az ösztönös versézők (native audience) nem elégszik meg azzal, hogy természetesen fogadják a szótaghosszúság metrikai nyomaték-szerepét, hanem egyben elvárja, hogy az adott metrikai csúcs — esetleg épp hosszúsága következtében — hangsúlyos vagy legalábbis *hangsúlyozható* legyen.

Érdekes röviden végigkövetnünk Kerék András elvi okfejtését a magyar jambusvers hangsúlyközpontú értelmezésével kapcsolatban. Igaz, hogy a magyar szótaghosszúság — Európában csaknem egyedülálló jelenségként — minden nehézség nélkül alkalmas az időmértékes elv megvalósítására, ebből azonban nem következik, hogy az időtartamot elválaszthatjuk a beszélő nyelv természetes ritmikai sajátosságaitól, a képletet kitöltő *jelentéshordozó* mondatok nyelviileg meghatározott hangsúlyrendjétől. „Nem az a lényeg, hogy a jambusi mérték 'zenei lebegése' elfogadható volt a magyar ritmusézők számára, hanem hogy maga a nyelv képes volt a legteljesebb mértékben hozzáigazodni e forma követelményeihez. Az igazodás alapjául pedig az szolgált, hogy a költők és olvasók ösztönösen egybekapcsolták a ritmikai csúcsokat (rhythmic peaks) bizonyos hangsúlyformák előfordulásával” (29.). A jambusi mérték fenntartása elsődlegesen és alapvetően az erős metrikai helyzetbe került hangsúlyos vagy hangsúlyozható (stressed or stressable) szótagok sorozatos megjelenésének köszönhető. A szótaghosszúság csupán azért alkalmas e szerep betöltésére, mert bizonyos feltételek között hajlamos a hangsúlyrenddel való egybefonódásra mint az alacsonyabb szintű (nem jelentéstani meghatározottságú) hangsúlyeloszlás egyik szabályozó tényezője.

Ezzel a megállapítással ahhoz a rendkívül lényeges gondolathoz érkeztünk, mely végső soron Sik Sándortól ered, és József Attila

újabbán sokat idézett klasszikus megfogalmazásában így hangzik: „a hangsúlyos versben is van időmérték, amely lényegesen befolyásolja a vers zeneiségét; de az időmértékes versben is érvényesül zenci módon a hangsúly. Versünk valódi zenéjét minden esetben 'a kettő ölelkezése teszi'” (JAÖM III. 272.). Erre a megfigyelésre épül — Gáldi László elvi alapvetése nyomán — a *komplex nyomaték* elmélete (I. ItK 1966. 106—139.) éppúgy, mint újabbán Szuromi Lajos verstani koncepciója, mely a kettős mértékek (a „bimetrizálás”) történetének teljes áttekintését ígéri, s máris jelentős eredményekre vezetett pl. Ady metrikájának vizsgálatában (I. ItK 1969. 6.). Kerék András munkája épp azért igen jelentős, mert más alapállásból indul, mint akár elődei, akár itthoni kortársai; végkövetkezéseik lényege mégis találkozik: a klasszikus időmértékes modell átvétele a magyarban olyan verstípust eredményezett, amely a természetes hangsúlyrend figyelembe vétele nélkül metrikailag sem értelmezhető.

Szerzőnk gondolatmenete itt szükségesszerűen átvált a *nyelvészet* területére. Alapvetően a modern generatív fonológia ihletésére, de hazai előzményekre is hivatkozva abból a feltételezésből indul ki, hogy nyelvünkben két hangsúlyfajta játszik szerepet: a jelentés-tani hírértékű, megkülönböztető funkciójú *főhangsúly* vagy mondathangsúly (accent) és a nem értelmileg, hanem csupán ritmikailag meghatározott *mellékhangsúly* (stress). A főhangsúly mindig egy mondat vagy mondatzszakasz (nyelvhantani szólam, phonological phrase) első szótagjára esik, a mellékhangsúlyok pedig — tudományosan leírható szabályok alapján — a két főhangsúly közötti szótagokon oszlanak el. A magyar jambusvers erős metrikai helyzetben levő szótagjainak hangsúlya vagy hangsúlyozhatósága épp ez utóbbi jelenségen, a szólamok belső hangsúlyrendjén alapul.

A metrika szempontjából rendkívül lényeges, hogy beszédünkben a mellékhangsúlyok helye nem szigorúan kötött, sőt, minél hosszabbak a szavak (pontosabban a belőlük alakult szólamok), annál inkább hajlamosak két vagy több egyenértékű hangsúlyrend megvalósítására. A magyarul beszélő személy (nem tudatosan, de nyelvileg meghatározott módon) előre felméri, mintegy tudatában előlegezi a *következő* főhangsúly helyét, és ösztönösen ehhez igazítja az azt megelőző mellékhangsúlyokat. Ez a folyamat (szintén nem tudatosan, de törvényszerűen) három szabályozó tényező közös eredejévé működik:

(A) a szótagok számtani helyzete alapján (melynek értelmében minden páratlan számú szótag valamilyen mértékben hangsúlyos lenne);

(B) a szótaghosszúságtól függően (mely

bizonyos helyzetekben, de főként a szólamvég közelében igen erős nyomatékjelző hajlandóságot mutat); és végül

(C) a hangtani szöveggörnyezethez igazodva (mely — a Chomsky & Halle-féle ún. „transzformációs ciklus” elméletének megfelelően — a szólamot követő főhangsúlytól *visszafelé* haladva, jobbról balra értelmezendő). E három tényező mindig ugyanebben a sorrendben érvényesül. (A következetesen és aprólékos gondossággal végigvitt hangsúlyelmélet további részleteire itt lehetetlen kitérnünk, hiszen kifejtéséhez a képletek, példák, magyarázatok és korrekciós eljárások egész sora tartozik, így használati értékét egy kivonatos ismertetés alapján aligha lehetne megítélni.)

A nyelvnek a szöveg értelmén alapuló természetes hangsúlyeloszlása azonban (melynek működésére Kerék András „transzformációs” szabályai vonatkoznak) önmagában nem oldhatta fel az idegen eredetű, zenei meghatározottságú versmérték és a ténylegesen érzékelhető nyelvi nyomatékok közötti részleges ellentmondást. A köznapi beszéd hangsúlyrendjének bizonyos módosítása, illetve kiegészítése kellett ahhoz, hogy a versző tökéletesen megfeleljen az átvett verstani hagyomány feltételeinek. E probléma megoldásának kulcsát szerzőnk a *hangsúlyozhatóság* (stressability) fogalmában, a természetes hangsúlyeloszlás alapelveinek bizonyos fokú kiterjesztésében keresi, melynek értelmében egyes nyelvileg hangsúlytalan (hosszú vagy rövid) szótagok ritmikailag kiemelkedése (prominence) a vers szövegében — a versmérték elvont rendezőelvéhez igazodva — ténylegesen megvalósul, legalábbis pszichikailag, a beszélő (vagy vershalló) tudatában (66.). Az így létrejött változat *nem* ellentétes a nyelvérzékkel, hangsúlyszerkezete *nem* ellenkezik a nyelvhasználati képességünkben fakadó rendezőelvekkel, csupán ritkább, szokatlanabb, stilisztikai (ez esetben metrikai) hírértékű kiemelt, *jelzett* (metrically marked) forma. A beszélő (költő, vershalló) értelmezésétől (és verstudatától) függetlenül ugyanaz a szó szerkezet két különböző hangsúlyrenddel is megvalósulhat (szólamösszevonás vagy rejtett lexikális elemek kiemelése útján), pl.

≠ változó ≠ szerencse ≠ vagy

≠ változó szerencse ≠

„Az erős metrikai helyzetben álló szótagok általában annak köszönhetik kiemelkedés-jelző képességüket, hogy valamilyen fokú hangsúlyt hordoznak” (65.) A legsúlyosabb elvi probléma: sorkezdeten vagy nagyobb szünet után a mondatnyitó erős hangsúly gyakran élesen szembekerül a mérték kívánal-

maival. Az így keletkezett metrikai feszültség (metric tension) többféleképpen feloldható, akár a versmérték javára történő meszterseges nyomatékeltolódással is (artificial prominence shift), a lejtést átmenetileg megfordító choriambusi indítás azonban már az eredeti (angol, német) metrikai hagyományban is elfogadottá vált, és egyáltalán nem változtatja meg a sor jambusi alapjellegét. Összefoglalva: az elemzett példák nyomán mindenképpen arra következtethetünk, hogy a magyarul megvalósított időmértékes vers eltávolodott a klasszikus görög prozódiaától, hanem is olyan mértékben, mint nyugati rokonai.

Kerék András elméletének kritikai értékelésére áttérve megállapíthatjuk, hogy mind a nyelvészet, mind a metrika területén új szempontokkal és módszerekkel jelentkezik. Nyelvészeinknek feltétlenül oda kell figyelniük a magyar hangsúly ügyének perújrafelvételét sürgető kihívásra. Konstruktív, ösztönző jellegű ez a kihívás: körvonalazza egy új magyar hangsúlyelmélet lehetőségeit a jelközlélmélet, a generatív hangtan és a „transzformációs ciklus” fogalomrendszere alapján, a nyelvhasználati képesség (nyelvi kompetencia) jegyében. Némi óvatos tartózkodás indokolt lehet ugyan az „importált” alapelveket illetően, érvényességükről azonban csak az elfogulatlan tudományos kutatás dönthet. Metrikai szempontból különösen fontos lenne végérvényesen tisztázni a különböző hangsúlyszerepek (és hangsúlyfokok) kérdéseit, annál is inkább, mert Kerék András felosztása, szóhasználata és rangsorolása e téren nem egyértelmű (az 'accent' és a 'stress' bizonyos kategóriái egybemosódnak). Arra sem ad elfogadható magyarázatot, hogy milyen alapon működik — ha valóban működik — nyelvünkben az általa leírt — jelentéstanilag nem indokolt — szabályos hangsúlyváltakozás. Nem hallgathatjuk el, hogy szerzőnk egy R. Gregorskival közösen írt cikkében (*Intensity and duration analysis of Hungarian secondary stress. Ohio State University, Working Papers in Linguistics N° 9. 1971*) arra a megállapításra jut, hogy akusztikai alapon a magyar mellékhangsúly pusztá léte is bizonyíthatatlan. (Igaz, hogy csekély mennyiségű és — szerintünk — eleve célszerűtlenül szervezett és értékelt mérési anyag alapján.) Pedig — ezt neki is látnia kell — ezen áll vagy bukik különben kitűnően felépített elméletének tényleges haszna és értéke.

Kerék András azonban nemcsak a nyelvészetnek, hanem a magyar metrikának is „feladja a leckét”. Könyvének nem az az igazi újdonsága, hogy figyelembe veszi az időmértékes magyar vers hangsúlyviszonyait, hanem az, hogy mindenféle magyar szöveg-rítmus egységes nyelvi alapját véli megtalálni a nyelvi rendszer összefüggésében, közelebb-

ről nyelvünk hangsúlyszerkezetében. Hangsúlyközpontú jambus-értelmezése ugyanolyan meghökkenésre tarthat számot, mint annak idején Vargyas Lajos „hangsúly nélküli” magyar verstana. Pedig a nyelvi eredet és a nyelvi meghatározottság, az alkotás és a befogadás, az elvont képlet és a megvalósult vershangzás fogalmainak világos, tudományos megkülönböztetésével mindkét „szélsőség” megtalálhatja helyét egy átfogó, dialektikus ritmuselméletben. Ha Kerék András feltevéseit igazolják (és más időmértékes formákra is kiterjesztik) a további kutatások, akkor joggal remélhetjük, hogy végre kezünkben lesz az egységes magyar verselmélet kulcsa. E tekintetben különösen figyelemre méltó szerzőnknek a hangsúlyeloszlás lehetséges változataira vonatkozó nyelvészeti okfejtése, mely arra bátoríthat bennünket, hogy rítmuselmzéseinkben rugalmasabban kezeljük az elhatárolás és az ütemezés különféle változataira épülő, csupán „statistikai valószínűséggel” érvényesülő metrikai szabályokat.

Csak sajnálhatjuk, hogy néhány fontos és izgalmas jelenség (illetve korábbi feltételezés) elkerülte szerzőnk figyelmét. Érdekes lenne tudnunk, milyen szerep jut pl. a hangsúlyközpontú jambusértelmezésben „az utolsó tiszta jambus” babitsi elvének, a hagyományos jambusi metszeteknek; évényesül-e a hangsúlyeloszlás „transzformációs ciklusában” a Csúry—Szabédi-féle „véghangsúly” vagy éppen az időbeli kiegyenlítődés vargyasi elve. Nagy kár, hogy az „áthidaló dallamemelkedő” (László Zsigmond gondolata) és egyáltalán a versdallam kérdése csak egy lábjegyzetnyi méltatást kapott a könyvben (85.), pedig a „metrikailag jelzett” hangsúlyrend vizsgálatában alighanem a szerző elképzeléseit igazolta volna — más megközelítésben.

Nem kétséges, hogy Kerék András könyvét ismertette nyelvészeti és metrikai vonatkozásban is igen értékes munkát ajánlhatunk az érdeklődők figyelmébe. Befejezésül hadd utaljunk még arra, hogy a verstant az irodalom felől szemlélő kutató természetesen hiányolja az alapvetően nyelvészeti fogalmakkal és összefüggésekkel operáló tanulmány irodalmi, esztétikai légkörét, de legalábbis a hazai szakirodalomban már közkeletűvé vált funkcionális, tartalom-függésű elemzést. A szorosabban értelmezett irodalomtudomány számára is fontos lehet azonban szerzőnknek az a verstörténeti következtetése, mely szerint *Petőfi életműve* ebben a vonatkozásban is fordulópontot jelent költészetünkben: az idegen mintát követő, szolgai módon utánzó jambusversből az ő keze alatt lett változatos, kifejező, népszerű magyar versforma.

Kecskés András